

Bea Csaba

EGY KISVÁROSI HETILAP „KATHOLIKUS ÉBREDÉSE” A VÁCZI KÖZLÖNY A DUALIZMUS KORÁBAN¹

Vác kisváros. A 19. században is az volt. Éppen ezért, ha nem is példa nélküli, de méltánylandó, hogy a dualizmus korában a sajtóélet a település méreteihez képest meglehetősen gazdagnak volt mondható, a megyében más kisvárosok nem rendelkeztek hasonló mértékű sajtóval.² Természetesen történtek olyan újságalapítási kísérletek is, melyek korán elhaltak, de a Vácott kiadott lapok közül némelyik hosszabb távon is fenntarthatónak bizonyult. Kivételszámba ment ugyan, de az is előfordult, hogy egyszerre négy lapot is kiadtak a városban.³ Ez azt jelzi, hogy a helyi társadalom tudott hatékonyan szerveződni, illetve, hogy egy színvonalas újság fent tudott maradni egy kisebb város és környéke közönségét kiszolgálva akár a főváros vonzásában is. Ugyanakkor azt is hozzá kell tenni, hogy Vác a legpolgárosodottabb város volt a főváros közelében lévők közül, ha megélhetési forrásait, települési jellegét és az iskolázottsági szintet nézzük.⁴

Várostartó bevezetés

Vác rendezett tanácsú város társadalmára a dualizmus korában jellemző, hogy a városiasodás felerősödött, a hitelélet fellendült, valamint a mezőgazdaság mellett egyre inkább teret nyert az ipar. Gyárak, üzemek alakultak, amelyek a korszakban ritka kivétellel végig működtek. A város képe egyszerre volt tradicionális (a korábbi püspöki mezőváros jellegzetességei is megmaradtak), valamint iparosodott és fokozatosan modernizálódó. A mezőgazdaság a korszakban visszaszorult, részben az ipar, részben a filoxéra járvány következtében.⁵ Mindamelllett a helyi polgári elit erősödését jelzi a birtokviszonyokban történt pozitív változás a korszak végére, vagyis a polgári földtulajdon arányának emelkedése.⁶

Ugyancsak a polgárság erősödését jelzi, hogy a kereskedelem, mely hagyományosan élénknek volt mondható a városban (évente négyszer tartottak országos vásárt, a hetipiac pedig

¹ A tanulmány a szerző 2022. május 5-én megvédett PhD-disszertációja egyik fejezetének javított, szerkesztett változata. Lásd *Bea Csaba*: 1848-49 emlékezete a dualizmus korának váci sajtójában. Személyek, események, előzmények: Széchenyi, Kossuth, Görgei és március 15., július 17., október 6. ELTE BTK, Bp. 2022.

² *Kenyéri Kornélia*: A váci sajtó története 1870–1945. (Váci Könyvek 6.) Vác 1992.8.

³ *Szabó László*: Vác XX. századi sajtótörténete. [Magánkiadás] Vác 2002. 5.

⁴ *Kenyéri K.*: A váci sajtó i. m. 8.

⁵ Vác története I–II. (Studia Comitatus 13–14.) Szerk. *Sápi Vilmos*. Szentendre 1983. 337–338.

⁶ Vác története i. m. II. 340. A püspökséget tarthatjuk a legnagyobb földbirtokosnak: még a 19. század végén is háromszor nagyobb birtokkal rendelkezett, mint akár a káptalan, vagy a legnagyobb polgári földtulajdonos.

szintén komoly népszerűséget élvezett), a dualizmus korában szintén kitüntetett szereppel bírt, habár a főváros közelsége miatt a vásárok szerepe csökkent. A hajdani görög kereskedők helyét főleg zsidók vették át.⁷

Az első váci pénzügyintézet, a Váci Takarékpénztár már 1864-ben megalakult és stabilan működött, ami a helyi polgárság tartalékainak jelentőségét, valamint pénzügyi tudatosságát bizonyítja, olyannyira, hogy az 1870-es és 1880-as évek az újonnan alapított pénzügyintézetek közötti egészséges versengéssel teltek. A Váci Takarékpénztár (ahol a sajtó életére is hatással bíró Tragor Ignác döntő befolyással rendelkezett) azonban mindvégig megőrizte vezető szerepét.⁸

A népesség folyamatosan nőtt: az 1881-es 13199 főről 1910-re 18952-re, és az országos átlag feletti volt az iparból és kereskedelemről élők aránya.⁹ Az iparos társadalom többsége a Függetlenségi párthoz húzott, tőle várta a védelmét, érdekeinek következetes képviselőjét.¹⁰ Az értelmiség (elsősorban jogászok, orvosok, gyógyszerészek, gazdatisztek, újságírók) a 19. század második felében létszámában és befolyásában is jelentősen „megizmosodott”.¹¹ Az értelmiség, habár természetesen nem volt egyöntetű és homogén, jelentős része elsősorban a Függetlenségi Párthoz húzott.

Sajtótörténeti bevezetés

A vizsgált korszak Buzinkay Géza interpretációjában „*a magyar sajtó virágkora*”. Ezalatt az értendő, hogy Budapest e tekintetben versenytársa volt a német nagyvárosoknak; ekkor vált igazán a liberális demokráciákhoz hasonlóan negyedik hatalmi ággá a magyar sajtó; valamint jelentős konjunktúra következett be.¹²

Vácott némi késés figyelhető meg egyes általános, sajtótörténeti trendekhez képest. Az első komolyabb vidéki lapkísérletek már az 1840-es években megtörténtek,¹³ Vácot ez három évtizeddel később valósult meg. A váci heti sajtó megszületése ugyanakkor illeszkedik a nemzeti keretekbe: az 1870-es években volt az egyik legjelentősebb a lapalapítási láz.¹⁴ Ugyanakkor, akár csak országos szinten, a lapalapítások egy része rövid életűnek bizonyult, ez alól kivétel a *Váci Közlöny* (valamint a későbbiekben a *Váci*, majd *Váci Hírlap*).

⁷ Vác története i. m. II. 350.

⁸ Vác története i. m. II. 352.

⁹ Megalakult az Ipar és Kereskedelmi Hitelintézet, valamint a Vácvidéki Népbank is. Vác története i. m. II. 351–352.

¹⁰ *Rusvay Tibor: A váci polgár (1700–1942)*. Vác 1996. 57.

¹¹ *Rusvay T.: A váci polgár*. i. m. 60–62. Érdekes ugyanakkor, hogy a szerző konzervatív városnak tartja a korabeli Vácot, amelyre a vallásos nevelés, az évszázadokon átívelő egyházi befolyás, az egyház fontos gazdasági szerepe rányomta bélyegét. Rusvay hiányolja a polgárság dinamizmusát. Véleményünk szerint viszont a hitelélet stabilitása, a sajtó virágzása, az értelmiség aktivitása ugyanakkor éppen az ellenkezőjét mutatja.

¹² *Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Bp. 2016. 177.

¹³ *Buzinkay G.: A magyar sajtó* i. m. 137.

¹⁴ Ugyanakkor Buzinkay is hangsúlyozza, hogy ebben az évtizedben még az írni-olvasni tudás pozitív változásai épphogy csak beindultak, valamint a sok lap alapításához hozzájárult a közéleti polarizáció is.

Az 1880-as években kezdődött el Magyarországon elmozdulás a tömegsajtó irányába. A képes hetilapok és élclapok is ekkor kezdtek erősödni.¹⁵ Vácott, ellentétben a fővárosi sajtóval, képes hetilapok nem is léteztek a korszakban, élclapok pedig csak a 20. században jelentek meg, de mindegyik kísérlet rövid úton elhalt. Vácott tehát (Szentendréhez hasonló módon) a kiegyezés után élénk sajtóélet bontakozott ki, aminek az oka a polgári öntudat, a társasélet szervezettsége és a városiasság magasabb foka volt.¹⁶ Vác bizonyos értelemben pozitív kivételnek tekinthető ezen interpretáció szerint, figyelembe véve, hogy a vidéki sajtóélet élénksége viszonylagos kategória.¹⁷

A Váci Közlöny

A hosszabb távon működőképes újságok közül helyi viszonylatban kiemelkedik a *Váci Közlöny* (1879–1919). A Közlöny „helyi és vidéki érdekű társadalmi, közigazgatási, közgazdasági és szépirodalmi lapként” definiálta önmagát megjelenésének első éveiben.¹⁸ Később rövidebben: „helyi és vidéki érdekű hetilapként”.¹⁹ A lapra a szépirodalmi stílusréteg is jellemző volt, az újság létéből fakadó publicisztikai, valamint a politikai jellegű írások kapcsán nem ritkán előforduló szónoki stílusrétegek mellett.²⁰ E három változat keveréke határozta meg a lap profilját. Idővel a politikai vonatkozások előtérbe kerültek, illetve a „közvetítő és felerősítő” funkciók egyre fontosabbá váltak. Az információközlés helyett ezek lettek az elsődlegesek.²¹ Az 1919-es év megakasztotta az újság kiadását, a proletárdiktatúrának nevezett időszakban értelemszerűen egy keresztény értékrendű folyóirat vagy hírlap nem jelenhetett meg.

A későbbiekben még részletesen bemutatandó, Vácott nagy jelentőséggel bíró, valamint a *Váci Közlöny* életére szerkesztőként nagy befolyással rendelkező Varázséji-család egyik prominens tagjaként számontartott ifj. Varázséji Gusztáv szerkesztősége idején, az 1880-as években a lapnak hatszáz előfizetője volt.²² Ez a szám meglehetősen magasnak tekinthető a város akkor körülbelül 13 ezres lakosságához képest. Sajnos az előfizetők számának későbbi alakulásáról nincs érdemi információnk.

A lap viszonylag sok témában és általánosságban megfelelő nyelvi színvonalon tudta a különböző cikkeket megjelentetni. Többek között a társasági élet, az irodalom, a helyi politika, a gazdaság és a közművelődés területein heti rendszerességgel jelentek meg 4 oldalban a különböző cikkek. A finanszírozás miatt nem lehetett kihagyni a reklámokat sem. Ezek az utolsó oldalra kerültek.

¹⁵ Buzinkay G.: i. m. 17.

¹⁶ Buzinkay G.: A magyar sajtó i. m. 242. A fenti okokat Kenyéri Kornélia művének felhasználásával összegezte Buzinkay Géza.

¹⁷ Buzinkay G.: A magyar sajtó i. m. 241.

¹⁸ Váci Közlöny 1881. január 2. 1.

¹⁹ Váci Közlöny 1893. január 1. 1.

²⁰ A stílusrétegekre vonatkozóan lásd: *Bencédy József*: Sajtónyelv. Bp. 2000. 13. és 28–35.

²¹ *Jürgen Habermas*: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban. Bp. 1993. 268.

²² Szabó L.: Vác XX. századi i. m. 5.

Itt még nincs deklarálva a „politikai” jelző.

Az újság rendszeresen foglalt markánsan állást akár helyi, akár országos politikai kérdésekben, gyakran a Katolikus Néppárt irányvonalát követve. Létezése alatt végig konzervensen keresztény–konzervatív irányultságú maradt, bárki is ült éppen a szerkesztői székben. Olvasótáborra elsősorban a helyi klérus, valamint a politikában is jobban aktivizálódó katolikus értelmiség és családjaik voltak. Ráadásul a lap eredeti öndefiníciója nem feltétlen egyezik teljes mértékben a valóságos működéssel, a politikai cikkek aránya végig magas volt. Később változott az önmeghatározás is: 1896-ban *Politikai és társadalmi hetilap*, majd 1898-ban *Politikai és társadalmi lap, a Váci Múzeumegyesület hivatalos közlönye* lett hivatalosan belőle.²³ Kezdetben (szemérmesen) tehát nem volt kellőképpen hangsúlyozva még a politikai jelleg.²⁴

A *Váci Közlöny* a katolikus magyar sajtótörténet saját lapjaként tartja számon, azon belül politikai, társadalmi és közgazdasági hetilapként.²⁵ Ez a kategorizálás helytálló. Egyrészt az újság sosem titkolta katolikus kötődését, másrészt a hetilap szerkesztői és szerzői gárdája erősen katolikus orientációjú volt, a szerkesztők többsége kanonok volt. A megjelent politikai témájú cikkek alapvetően a püspökkel és a politikai katolicizmussal szembeni lojalitást tükrözték. A politikai, társadalmi és közgazdasági kategorizálás ugyancsak helytálló, nemcsak a hetilap alcíme alapján, hanem a rovatokat tekintve is. A lap alapvetően politikai terméknek tekinthető, még ha nem szabad megfeledkezni a helyi társadalmi vonatkozásokról sem.

Visszatérve a lap alcímének változásához, 1896 elején tehát a társadalmi jelzőt felváltotta a politikai. Ez az egyháztörvényekkel összefüggésben kialakuló, illetve megerősödő katolikus sajtómozgalom hatására történt, és jelezte az újság karakteresebbé, politikailag még elkötelezettebbé és stílusában is markánsabbá válását. A „szépirodalmi” jelző kihagyása nem jelentette azt, hogy innentől kezdve a lap nem foglalkozott versek, rövid történetek, naplórész-

²³ A Múzeumegyesület a lapban publikálta értesítőit, felhívásait. Az egyesület összefogta a helyi, a múlt értékeit megőrizni kívánó értelmiségieket. Később maga a Múzeum is megalakulhatott. A legtöbb vidéki múzeum alapítása egy kiemelkedő névhez köthető. Ilyen volt Vácot Tragor Ignác történész (1869–1941), azonban az alapítás gondolatát először ifj. Varázséji Gusztáv vetette fel 1881-ben. Az elnök Csávolszky József kanonok, városi képviselő lett. – *Csukovits Anita*: Arcok a hőskorból avagy hogy került a tuniszi bej parancsörtszjtje a váci múzeumba? In: *Tanulmányok a Váci Múzeum múltjából.* (Váci könyvek 10.) Szerk. Forró Katalin. 2007. 36–37.

²⁴ *Váci Közlöny* 1896. január 19. 1. ill. *Váci Közlöny* 1898. január 2. 1.

²⁵ *Klestenitz Tibor*: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932. Bp. 2013. 2. melléklet III. – A *Váci Közlöny* 1910-ben az akkor az országban működő 25 katolikus hetilap egyike volt. *Csibi Norbert*: A sajtóügy aktuális kérdései a magyarországi katolikus nagygyűléseken. A 19–20. század fordulója. In: *A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai.* Tanulmányok. Szerk. Klestenitz Tibor. Bp. 2015. 67.

letek közlésével vagy könyvek hirdetésével, propagálásával, hiszen ezek ezután is megmaradtak, inkább az újság politikai hovatartozását akarták jobban hangsúlyozni. A címben korábban megjelenő Múzeumegyesület idővel lehanyaglott, és nem volt megfelelő az anyagi háttere a lap megjelentetésében való közreműködéshez. Végül 1904 januárjától a fejlécen újra a *Politikai és társadalmi lap*,²⁶ majd pontosítva 1909 januárjától a *Politikai és társadalmi hetilap* alcím szerepelt.²⁷

A szerkesztőség

A vizsgált időszakban a *Váci Közlöny* főszerkesztője alapításakor rövid ideig Kompolthy Tivadar (az alapító), utána Freysinger Lajos, majd ifj. Varázséji Gusztáv volt. Őt követte id. Varázséji Gusztáv. Ezt követően néhány hónapig Kapás Lajos Aurél, majd hosszabb ideig újra id. Varázséji Gusztáv került a szerkesztői pozícióba. Utána Varázséji Béla szintén hosszabb ideig (habár közben egy évig Rédei Ferenc lett hivatalosan a felelős szerkesztő) töltötte be a posztot. Őt váltotta Rózsahegy Gyula, majd Varga Mihály és Pálincás Antal következett. Később Fridrich Sándor, Borsody Gyula, újra Fridrich, majd Koncz József, Borsos János, Nitsch Artúr és a korszakban utolsóként Pichler István. A Varázséji családhoz képest kevésbé ismert a többi szerkesztő, viszont Fridrich Sándor váci papköltő, aki Paksy Gáspár néven is publikált, egyházi énekeket, verseket szerzett.

A *Váci Közlöny* élén gyakran olyan szerkesztők álltak, akik egyházi körökben viszonylag ismertek voltak. A lap szerkesztői gyakran voltak egyben kanonokok is. Az 1880-as és 1890-es években, amikor az újság megalapozta hírnevét, a vezetésben a Varázséji család nagy részt vállalt.²⁸ Az újság szerkesztői közül ők voltak a leghosszabb ideig pozícióban. Sokan csak rövid ideig (néhány hónapig) látták el feladatukat. Ennek fő oka, hogy mivel egyházi személyek voltak, a püspök őket szolgálatra bármikor más településre rendelhette.

A Varázséji család

1881 júliusától ifj. Varázséji Gusztáv, 1887 májusától id. Varázséji Gusztáv, 1892 júliusától (egy év kivételével) Varázséji Béla volt a *Váci Közlöny* felelős szerkesztője, vagyis a lap szempontjából legmeghatározóbb személyek a Varázséjiek voltak, akik nem csupán felelős szerkesztőként járultak hozzá a lap arculatához. Mindhárom Varázséji, és Kompolthy, Rózsahegy, Varga, Pálincás, Fridrich, Koncz, Borsos és Nitsch, majd a korszak végén Pichler egyben kiadó-tulajdonosok is voltak. Ez azt jelenti, hogy tevékenységük még hangsúlyosabbnak bizonyult a lapra nézve: 1881. júliusától 1893. januárjáig felváltva tulajdonosok, 1896. januárig pedig kiadók

²⁶ A hetilap kifejezés használatának mellőzése arra utalt, hogy elméletben felmerült a lap heti kétszer történő megjelentetésének előkészítése.

²⁷ Kenyéri K.: A váci sajtó. i. m. 178.

²⁸ Kenyéri K.: A váci sajtó. i. m. 178.

is voltak egyben.²⁹ Létezett tehát egy olyan időszak, amikor a család hivatalosan mindhárom pozíciót a kezében tartotta: felelős szerkesztő, tulajdonos, kiadó.

Id. Varázséji Gusztáv (1824–1892) 1848-ban nemzetőrként a délvidéki harcokban vett részt. Később pénztárnok, illetve a váci Ipar- és Kereskedelmi Bank munkatársa volt.³⁰

Ifj. Varázséji Gusztáv (1854–1887) városi tanácsnok volt, a váci régészeti kutatások kezdete is hozzá fűződik. Dolgozott a Nemzeti Múzeum Régiségtani Osztályán is. A váci múzeum egyik alapítója, a Magyar Történelmi Társulat és az Országos Régészeti és Embertani Társulat tagja volt. Írt a *Pesti Hírlap*ba és a *Figyelő*be is.³¹ Ez a váci és fővárosi lapok közötti „átjárhatóságot” bizonyítja, ráadásul esete nem mondható egyedinek. Kenyéri Kornélia méltatja Varázséji Gusztáv szerkesztői munkáját, véleménye szerint a lap ekkor „a haladás szócsöve” volt. Ezalatt az aktuális városi reformok támogatását érte Kenyéri, valamint azt, hogy „Varázséji Gusztáv és a köré tömörülő ifjúság a lelke a város megpezsztülő társadalmi életének is.” Varázséji alatt az egyleti élet összekapcsolódott a *Vácsi Közlönnyel* a szerkesztő személye, valamint a lapnak az egyleti életről tájékoztató közlései miatt. Halála után édesapja vette át a lap szerkesztését.³²

Id. Varázséji Gusztáv másik fia, Varázséji Béla (1864–1939) prelátus, kanonok is vállalt szerkesztői feladatokat a *Vácsi Közlönnyel*. Varázséji Béla neve nemcsak Váchoz, hanem Újpesthez is szorosan kapcsolódott, hiszen papi karrierjét ott kezdte 1886-ban, 1905-től plébános, később Újpest díszpolgára lett. ³³ Prépost, 1917-től váci kanonok, majd később (1925-től) váci örkanonok volt. ³⁴ 1891-ben ő alapította az Újpesti Katolikus Legényegyletet, amellyel –részben a személyi egyezések miatt – a váci testvéregyletnek szoros kapcsolatai voltak.³⁵ A *Vácsi Közlönnyel* 1891 és 1896 között szerkesztette Varázséji Béla. Ezen években minden alkalommal tudósított a Katolikus Legényegylet aktuális tevékenységéről, így a honvéd sírok gondozásáról is. Az ő esete ugyancsak remek példa arra, hogy Vácott ismert és köztiszteletnek örvendő személyek a megyében, illetve a főváros vonzáskörzetében máshol is helyt álltak és ott kiváló kapcsolatokkal rendelkeztek.

²⁹ Uo. 179.

³⁰ Idősb Varázséji Gusztáv szócikk. In: *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/> (Letöltés: 2022. november 2.)

³¹ *Székelyhidi Ferenc: Váci arcképcsarnok*. [Magánkiadás] Vác 2015. 397.

³² *Kenyéri K.: A váci sajtó*. i. m. 37–38.; Idősb Varázséji Gusztáv szócikk. In: *Szinnyei József: Magyar írók i. m.* – Ifj. Varázséji Gusztáv 1880-ban, az egyetem elvégzése után költözött vissza Vácra. Az elsők között (összefogva Freysinger Lajossal) vetette fel a Váci Múzeum Egyesület létrehozásának gondolatát. 1881-től gyűjtöttek e célra, illetve ásatásokra is szereztek pénzt, illetve Varázséji régiségeket is gyűjtött szép számmal. Ezekről az eredményekről a *Vácsi Közlöny* –folyamatosan beszámolt. Varázséji 1887. április 25-én hunyt el. Halála után a Váci Múzeum Egyesület kiállítóhelyén emlékezett meg róla.

³³ *Chobot Ferenc: A Váci Egyházmegye Történelmi Névtára I–II*. 1915–1917. II. 959.

³⁴ *Székelyhidi F.: Váci arcképcsarnok i. m.* 396.

³⁵ *Chobot F.: A Váci Egyházmegye i. m.* II. 959.

A váci püspök, a Váci Közlöny és a „katholikus ébredés”

A következőkben szeretnénk megcáfolni azt az állítást, hogy a *Váci Közlöny* a 20. század első évtizedének második felében vált tudatosan „a keresztény társadalom szócsövénévé”. Egyrészt a lap nem az egész kereszténység, hanem csak a katolikus egyház szócsöveként funkcionált. A protestánsok ellen gyakran adtak ki támadó, kritizáló és sértő írásokat. Másrészt a lap legkésőbb az 1890-es évek második felében, az egyházpolitikai csatározások idején tudatosan a katolikus egyház oldalára állt. Ráadásul ezt megelőzően is bizonyos értelemben és mértékig a katolicizmus orgánumának tekinthetjük a lapot. Kétségtelen azonban, hogy a katolikus sajtó felkarolásában nagy szerepe volt az 1900-ban a püspöki széket elfoglaló Csáky Károlynak.

„Közismert szerepe van a katolikus sajtómozgalom kibontakozásában az 1905-ben székesfehérvári püspökké kinevezett Prohászka Ottokárnak, sokkal kevésbé ismert gr. Csáky Károly váci püspök szerepe. Az 1906-os [...] májusi konferencián Csáky Károly Emmánuel javasolja katolikus sajtóegyesület létrehozását [...]. A főpap gondolatait a Váci Közlöny azonnal visszhangozza: Megtisztított sajtót! [...] A Sajtóegyesület reklámozása már a létező katolikus lapok feladata, s ebben a Váci Közlöny kiveszi részét.”³⁶

A sajtó kapcsán a katolikus főpapság nem volt egységes. Ahogy Klestenitz Tibor fogalmaz: „A sajtómozgalom számára döntő jelentőségű volt az egyházi hierarchia jóindulata. Bár az egyházpolitikai törvénykezést követő korszakban a főpapi kar elvileg elismerte a professzionális egyházi sajtó fontosságát, de ennek megteremtésére nem lépett fel egységesen.”³⁷

Vácott viszont, még ha megkésve is, de sor került az egyházmegye vezetőjének markáns kiállítására, a „kulturális katolicizmus” igényeihez igazodva. Csáky Károly Emánuel váci püspök közvetlen szózatban, amelyet a szószéken fel kellett olvasni, csupán 1908-ban, kinevezése után nyolc évvel fordult a katolikus sajtó védelmében a keresztény hívekhez, közvetve (de nem megnevezve a lapot) a *Váci Közlöny* szerkesztői által képviselt szellemiségét pártolva. Hivatkozási alapul XIII. Leó pápa „*Officiorum ac munerum*” című, 1897-ben – vagyis több mint egy évtizeddel korábban – kibocsátott rendeletének 21. pontját vette, amely szerint a püspök kötelessége a katolikus hívők védelme a kártékony sajtóval szemben azáltal, hogy felhívja a figyelmüket a veszélyekre és a követendő útra. XIII. Leó már 1897-et megelőzően is foglalkozott a katolikus sajtó támogatásának szükségességével. Törekvésének kezdetei 1879-re nyúlnak vissza, amikor több mint ezer katolikus publicistát látott vendégül Rómában, illetve

³⁶ Kenyéri K.: A váci sajtó i. m. 82. – Egyébként Prohászka Ottokárnak volt kapcsolata a *Váci Közlönnyel*, olykor cikket is írt oda. Lásd pl. *Karácsonyi világ* címmel 1913. december 25. 2.

³⁷ Klestenitz Tibor: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932. (PhD disszertáció) Bp. 2010. 8.

következő lépésként 1882-ben alternatív katolikus sajtóhálózat létrehozását javasolta „*Lumen de coelo*” kezdetű enciklikájában. Ebben azt a taktikát (az ellenséges sajtó bojkottja, a katolikus sajtó anyagi és erkölcsi támogatása, az „*iratok ellenében iratokat állítani*” elve) ajánlotta a klérusnak, amelyet később a váci püspök.³⁸ Annak ellenére, hogy a konkrét hivatkozási alapként az 1897-es rendeletet említette a püspök, valójában legalább annyira az 1882-es enciklika elveire épült a váci direktíva. A pápai körlevél egyébként kiadásakor még visszhang nélkül maradt Magyarországon.³⁹

Csáky püspök a hívektől, plébánosoktól, esperesektől aktivitást várt el: a katolikus sajtótermékek vásárlását, ezáltal a konzervatív-keresztény kultúra melletti kiállást, valamint az ezzel ellentétes sajtó bojkottálását. A „jó” sajtó támogatása apostoli tevékenységként jelent meg, összhangban az 1900. augusztus 18-i országos katolikus nagygyűlésen elhangzottakkal, amiről Margalits Ede, a Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesületének elnöke beszélt.⁴⁰ Csáky ugyan nem nevezett meg konkrét lapokat, de feltehető, hogy amennyiben a katolikus *Váci Közlöny* (és országos szinten az *Alkotmány*) volt a pozitív példa, amit olvasni kell, akkor a *Váci Hírlap*, mint rivális és liberális sajtóorgánium lehetett az egyik olyan lap, amelyet kerülni illett. A püspök így fogalmazott: „*A veszedelmes és kártékony sajtótermékekkel minden oldalról körül vagyunk véve.*”⁴¹

A körlevél funkciójú szózat konkrét utasításokat is tartalmazott: hangsúlyozta a plébánosok szerepét, arra utasítva őket, hogy plébániájukon sajtóegyesületeket hozzanak létre, amelyek céljává a katolikus sajtó erkölcsi és anyagi támogatását tette. Ez azt jelentette, hogy a püspök által „*hölgybizottságoknak*” nevezett hívői csoportosulásoknak a plébános közreműködésével előfizetőket kellett gyűjteniük. Emellett az esperesek mint előjárók támogatására is számított a püspök. A konzervatív-keresztény értékek melletti harc kiemelt jelentőségűnek számított, így a plébánosoknak éves jelentési kötelezettséget írt elő a sajtóügyről.⁴²

A püspöki szózat markáns és egyértelmű volt, nem hagyott kétségeket afelől, hogy az a *Váci Közlöny* érdekében való fellépésnek minősíthető az általános vallásvédelmi megfontolások mellett. A konzervatív-keresztény váci sajtóra is vonatkoztatva az alábbi szavak elárulják, hogy a püspök mekkora jelentőséget tulajdonított a *Váci Közlöny* által képviselt, valamint a keresztény lelkületű sajtótól elvárt irányvonalra és társadalomra kifejtett hatására „*égető szükségünk van*” – szerepelt a püspöki szózatban.⁴³ Ugyanakkor Csáky elismerte, hogy a múltban az egyház nem tett meg mindent a katolikus sajtó védelmében: kevés volt az előfizető és az

³⁸ Csibi N.: A sajtóügy. i. m. 59.

³⁹ A veszélyesnek ítélt sajtótermékek bojkottjára az 1894. évi Zsolnai Katolikus Nagygyűlés is felszólított. – *Klstenitz Tibor: Modern katolicizmus? Vallási megújulás és politikai törekvések a dualizmus korában.* In: *Moderнизáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon.* Tanulmányok. Szerk. Csibi Norbert – Schwarzwölder Ádám. Pécs, 2018. 271. – A *Váci Közlöny* beszámolt a gyűlésekről és azok tartalmával egyetértett.

⁴⁰ Csibi N.: A sajtóügy. i. m. 67–68.

⁴¹ Csáky Károly Emmánuel: A Váci Főpásztor szövegei hűen a katolikus sajtó érdekében. Vác 1908. 7. (Váci Egyházmegyei Könyvtár, Vaciensis Gyűjtemény, V-4858).

⁴² Uo. 14–15.

⁴³ Uo. 9.

anyagi támogatás is. Ezeken is szeretett volna a főpap változtatni. Mondanivalója ezért egyrészt egyértelmű felhívás volt a helyi katolikus sajtótermék, vagyis a *Váci Közlöny* megvásárlására, másrészt annak deklarálása, hogy ezentúl a lapot jobban fogja a püspök anyagilag támogatni: „a *katholikus sajtót erőnkhez mérten támogatjuk*”.⁴⁴ Csáky bőkezűen támogatta az országos katolikus mozgalmi szerveződéseket, mivel a katolikusok öntudatra ébredését látta bennük. Ezekről az *Alkotmány* általában be is számolt.⁴⁵

A katolikus megújulás szempontjából a kiemelt területek az egyházi oktatási intézmények, a felekezeti egyesületek, a tömegrendezvények és a katolikus sajtó voltak.⁴⁶ A váci példán is nyomon követhető ezen részterületek összefogása, egymásra hatása. Például a *Váci Közlöny* (hol tömören, hol részletesebben) rendszeresen tudósított a katolikus nagygyűlésekről, amelyek a katolikus egyház és a hívők erődemonstrációjaként, a számvetés pillanataiként, morális orientálásként, a magyar katolikus tábor – a gyors német ébredést példaként beállító – ébresztéseként, valamint a jövő alakításának lehetőségeként is értelmezhetők.⁴⁷

Csáky körlevelét elhelyezhetjük a katolikus sajtómozgalom és a politikai katolicizmus viszonylatában is. A liberális, szocialista és modernista sajtó elleni bojkott-felhívás, a saját katolikus sajtóorgánumok propagálása mind ezen mozgalom lényeges elemei.⁴⁸ A váci példa tehát ebben is a makro szintű jelenségek mikor szintű alátámasztása.

Csáky 1908-as körlevelének érvényesülését elősegítették a helyi katolikus egyletek. Ilyen volt a Váci Városi Katolikus Gazdakör, amely az előző év végén, tehát csupán néhány hónappal a pásztorlevél kihirdetését megelőzően alakult, így épp annak kezdeti érvényesítésében játszhatott szerepet. A gazdakör elnöke a mindenkori felsővárosi plébános volt, aki biztosította az egyházi felügyeletet. Egy választott ügyvezető elnök és két alelnök is segítette a munkáját. A plébános-elnök szerepe nem merült ki a formalitásokban: a két elnök felváltva vezette az üléseket és felügyelte a pénztárat, valamint az ügyintézkést. Az egylet alapszabálya kimondta, hogy „*Erkölcsei eszközökkel társas összejövetelekkel odahat, hogy a kath. vallás és hitélet erősbödjék.*”⁴⁹ Ez formális jogi alapot is teremtett a katolikus vallás védelmére, ezáltal a helyi katolikus sajtó, vagyis a *Váci Közlöny* támogatására.⁵⁰

⁴⁴ Uo.12. – Ehhez hasonlóan vélekedett XIII. Leó az 1893. szeptember 2-án, Buda visszafoglalásának napján kiadott Constanti Hungarorum kezdetű brévéje. Ebben az egyházpolitikai reformok elleni tiltakozást, katolikus nagygyűlések szervezését, valamint az egyházi sajtó támogatását várta el a püspököktől. A váci püspök viszont mindkét XIII. Leóhoz köthető útmutatáshoz képest jelentős időbeli lemaradásban volt. – Lásd: *Klestenitz Tibor: A magyar liberális főpapok és XIII. Leó az egyházpolitikai küzdelmek idején.* Magyar Tudomány 174. (2013) 551.

⁴⁵ Gyakran több püspök fogott össze. Lásd pl. a Katolikus Körök Országos Szövetségének adott támogatásokat. Ekkor a váci, a nyitrai, a besztecebényai, a pécsi és az erdélyi püspökök adományoztak fejenként 50-200 koronát. Csáky és a nyitrai püspök egyaránt 100-at adományozott. a katolikus országos lap nagy lelkesedéssel számolt be az összefogásról. *Gyürky Ódön: Nyilvános köszönet.* Alkotmány 1901. október 11. 5.

⁴⁶ *Enyedi Zsolt: Politika a kereszt jegyében.* Egy politikai szubkultúra természetrajza. Bp. 1998. 87–88. Illetve lásd még: *Csibi N.: A sajtóügy.* i. m. 59–82.

⁴⁷ Uo. 61–63.

⁴⁸ *Klestenitz T.: A katolikus sajtómozgalom* i. m.

⁴⁹ Váci Városi Levéltár, 407. doboz: V.93-c/c. Váci Városi Katolikus Gazdakör (1907–1949) Alapszabálya.

⁵⁰ Az egyleti taglétszám sajnos ismeretlen a korból, csupán 1943-ból van adat erre vonatkozóan: 437 tag, ami nem kevés. A dualizmus korára nem rendelkezünk sem adatokkal, sem becsléssel.

A lap támogatásában szintén részt vett az első rendes közgyűlését 1896. január 5-én, szimbolikus jelentőséggel éppen a millenniumi év kezdetén tartott és a katolikus szervezkedésben élen járó Váci Katolikus Kör.⁵¹ Az egyesület céljai a katolikusok érdekeinek védelme mind a városban, mind vidéken, valamint a valláserkölcsei szellem terjesztése, az összetartás és a közművelődés elősegítése volt. Ennek egyik fontos eszköze, ahogyan az I. fejezet 4. paragrafusa fogalmaz, a folyóiratok támogatása.⁵² A sajtó szerepét tehát a Csáky püspök védnöksége alatt működő egyházi szervezet a keresztény sajtó védelmében és a keresztényellenesnek tartott sajtó elleni küzdelem jegyében kiadott körlevele előtt két évvel már hangsúlyozta. A Váci Katolikus Kör fellépése tehát, alapszabályának értelmében, a püspöki körlevélhez hasonlóan a saját sajtó védelmében tett intézkedések sorába illik, vagyis a katolikus egyháznak a modern időkhez való alkalmazkodásának a jele. Fludorovics Zsigmond, aki titkári feladatai mellett gyakran publikált, katolikus szemszögből maga is foglalkozott a modern kor kihívásaival, többek között írt országos folyóiratba a modernitás és a katolicizmus viszonyáról.⁵³

A Katolikus Kör alapszabálya azt is hangsúlyozta, hogy a kör a városban és vidéken (értsd: a környékbeli falvakban) egyaránt fejtsen ki agitációs tevékenységet. Ez azt igazolja, hogy az egyház ráébredt arra, hogy a falusi lakosság körében is aktivizálódnia kell. Ez számunkra annyiban fontos, hogy közvetve igazolja, a *Váci Közlöny* terjesztése a városon kívül is megtörtént.

Az elemzett püspöki szózat, a Katolikus Gazdakör, a Katolikus Körös a többi helyi egyházi alapítású és védnökségű szervezet mind a katolikus egyház pozícióit erősítő, a *Váci Közlönnyel* kapcsolatban álló, a katolikus politikai szubkultúra megteremtését célzó jelenségek és mozgalmak.⁵⁴ Együtt a katolikus sajtót, mint a modernitáshoz való alkalmazkodás eszközét voltak hivatottak támogatni. A *Váci Közlöny* pedig rendszeresen – a *Váci Hírlaphoz* képest bővebben és pozitív elfogultsággal – számolt be tevékenységükről.⁵⁵

⁵¹ Alapszabályát 1896. március 5-án erősítette meg az állam részéről a belügyminiszter helyett eljáró Latkóczy Imre államtitkár. A szervezet elnöke Dr. Czettler Antal, titkára Fludorovics Zsigmond, védnöke pedig maga a mindenkori váci püspök, ekkor Csáky Károly Emmánuel lett. Fludorovics katolikus berkekben megyeszerzte ismert név volt. Ő írta például a *Mária-Besnyő kegyhely* című, 1913-ban a Szent István Társulat kiadásában megjelent könyvecskét. A *Bölcséleti folyóirat* egyik szerzője (szerkesztő: dr. Kiss János egyetemi tanár). Főgimnáziumi tanárként dolgozott.

⁵² A Váci Katolikus Kör Alapszabályai. Vác 1905. 3–4. (Váci Egyházmegyei Könyvtár, Vaciensis Gyűjtemény, V-4845). – Az államtitkár 1896. március 5-én láttaozta a belügyminiszter helyett 20289. számú határozatával a kör alapszabályát.

⁵³ *Fludorovics Zsigmond: A modern kultúra és a scholasztika*. Bölcséleti folyóirat 19. (1904) Klly. Bp. 1904. 8–21.

⁵⁴ Természetesen nem minden helyi katolikus szervezet alapszabályában találni utalást a keresztény sajtó védelmére. Léteztek pusztán a szolidaritás elvén működő hagyományos egyletek. Ilyen például a Váci Szent Antalról Nevezett Jótékony Katolikus Nőegylet, amely teljes mértékben karitatív szervezet volt. Feladata a munkaképtelen, „elnyomorodott”, özvegy, illetve árva „mindkét nembeli váci lakosok” segítése volt. Induló tőkét részben számukra is a püspök biztosított. (20 ezer koronát Csáky püspök, szintén 20 ezret pedig az elhunyt Crony-Chanel Károly gróf családja.) Hasonlóság az összes, akár karitatív, akár más jellegű katolikus szervezet között, hogy a püspök befolyása biztosított volt. A Jótékony Katolikus Nőegylet Igazgatója például Gossmann Ferenc püspöki titkár, fővédnöke pedig maga a püspök lett. – Értesítő a Váci Szent Antalról Nevezett Jótékony Katolikus Nőegylet Szervezéséről és Működéséről Bp. 1907.. (Váci Egyházmegyei Könyvtár, Vaciensis Gyűjtemény, V-595).

⁵⁵ *Klestenitz Tibor: Az Egri Főegyházmegye katolikus sajtója a dualizmus korában*. In: Fejezetek az ezer éves Egri

A „papos” Váczi Közlöny

„az intelligens osztály is annyira meg van mételyezve az antikatholikus sajtó bacillusaitól, hogy az egészséges, keresztény levegőjű ujság nem elégíti ki. [...] itt a 12. óra, hogy belássuk, egészséges levegőre van szükségünk [...], a mi fil-léreink tették oly félelmesen erős Góliáttá a szabadkőműves és a zsidó sajtót, ezután ne feledkezzünk meg a kicsiny Dávidról, a keresztény sajtóról sem. [...] Járassunk katolikus lapot s áldozzunk a Kath. Sajtóegyesület céljaira. [...] Nem áll az a vád, hogy a kath. ujságok paposak!”⁵⁶

A fentiekkel összhangban járt el a *Váczi Közlöny*: még évekkel a bullák és körlevelek után is a katolikus sajtó védelméről jelentek meg írások. Az idézett cikkből az alábbi következtetéseket vonhatjuk le. A katolikus hetilap konkurense, a *Váci Hírlap* sok olvasót elcsábított. Közvetlenül a lapra utalt a szerző, amikor „szabadkőműves és zsidó sajtóra” gondolt. A katolikus sajtó ellenségnek („bacillus”) tekintette a kereszténytelennek tartott lapokat. Még 1912-ben is küzdöttek azokkal a problémákkal, amelyekre már XIII. Leó is felhívta a figyelmet: nem eléggé szervezett, nem elég népszerű, nem elég hatékony az újság. Az a vélemény élt a köztudatban, hogy a katolikus sajtó „papos”, célközönsége szűk.

A *Váczi Közlöny*ben a 20. század első évtizedeiben eluralkodott az antiliberalis, a szabadkőművességet, zsidóságot és gyakran a protestánsokat is ostromozó hangnem. A „rossz” sajtóval szemben szándékoztak alternatívát felállítani. A nyelv politikailag instrumentálódott: a sztereotip ellenségkép felhasználásával felállították a szemantikai oppozíciós kategóriákat a sajtó vonatkozásában is: a liberális rossz, a katolikus jó. „*Fogalmi kalodába*” zárták a gondolkodást.⁵⁷

Ugyanakkor hiányoztak a pozitív ellenpéldák, bár olykor történt egy-egy kísérlet ezek felmutatására, de rendszerint rövid életűnek bizonyultak. Ilyennek tekinthető a Szent István Társulat egykori elnökének, az *Alkotmány* című lap alapítójának, Zichy Nándornak a tisztelete. A *Gr. Zichy Nándor emlékezete*, valamint az *Emléket gr. Z.N.nak!* című, címdalra megjelent írások ezt az úrt voltak hivatottak betölteni. „*Nem szobrot, de templomot érdemelne azért, amit tett!*” agitált az újság egy hónappal a gróf halála után egy nekrológban.⁵⁸ A Zichy családot példaként ábrázolta a lap, és Zichy Nándornak a „katolikus ébredés” folyamatában vállalt, a katolikus sajtó irányában tett lépéseit méltatta. A katolikus világi értelmiség, azon belül Zichy Nándor – és Esterházy Miklós Móric – szerepe ebben vitathatatlan.⁵⁹

Egyházmegye történetéből. (Egri érseki gyűjtemények kiadványai 1.) Szerk. Horváth István. Eger 2018. 139–152.

⁵⁶ Váczi Közlöny, 1912. január 11. 1. Keresztény sajtó.

⁵⁷ A Reinhart Koselleck által leírt jelenség jól bemutatható a liberális–katolikus oppozíciós kategóriákkal a váci példán keresztül. Ugyan Koselleck eredetileg más ellentétpárokat elemzett, de erre az esetre is használhatók a megállapításai. *Reinhart Koselleck: Ellenségfogalmak*. In: *Az ellenség neve*. Szerk. Szabó Márton. (Jószöveg Könyvek sorozat) Bp. 1998. 20–22.

⁵⁸ Váczi Közlöny, 1912. január 25. 1. Gr. Zichy Nándor emlékezete.

⁵⁹ *Klestenitz T.: A magyar liberális főpapok i. m. 548–552.* – Értelmezhető a katolikus ébredés egyfajta „expanzív

Az ellenségkeresés példája a „*Katholikusok ébredjetek!*” című 1912-es cikk, amely egy aktuális menesztésre adott gyors válasz. Zichy János kultuszminiszter nem sokkal korábban menesztette Barkóczy Sándor minisztériumi tanácsost, aki markánsan védte a katolikus érdekeket: „*Az alvó, jóízűen bóbiskoló oroszlán ismét egy oldalbadöfést kapott a liberalizmus köpenyébe burkolt szabadkőművességtől. A romboló, hitetlen, hazátlan sereg ujjongva ül diadalt a magyar katholicizmus fölött.*” A cikkből több következtetést is levonhatunk. Egyrészt a lap gyorsan és határozottan reagált az egyébként nem kulcsfontosságú menesztésre, ami a sajtó éberségére utal. Másrészt a hangnem rendkívül erős és antiliberalis: démonizálja „*a szabadkőművességgel ikertestvér szabadelvű politikát*”.⁶⁰ Harmadrészt a lap vészharangokat kongatott, ami jelzi, hogy mennyire elégedetlen volt a helyzettel és a katolikus mozgalom erejével. Ezzel összhangban – önvédelmi reflexként – nem csupán a szabadelvű politika, hanem a „*rossz sajtó*” (amit egyenértékűnek tekintett a liberális sajtóval) démonizálása és bojkottja is napirenden volt.⁶¹

Záró gondolatok

A 19. század végén és a 20. század elején országszerte felélénkült az érdeklődés az egyházi sajtó iránt. Ezt gyakorlati lépések követték a versenyképes egyházi sajtó megteremtése, valamint a katolikus sajtópártolás szervezése, a katolikus agitáció terén.⁶² Erre jó példa Vác is, ahol a katolikus sajtómozgalom keretein belül az egymással laza kapcsolatban álló egyesületek, szervezetek együttműködésére példa a *Váci Közlönynek* és a katolikus egyesületeknek, szerveződéseknek, a Klestenitz Tibor által „*katolikus közéleti identitásnak*” nevezett jelenség konvergáló elemeinek kooperációja. Elvárásként fogalmazódott meg – országos szinten is –, hogy az egyesületekről és az egyesületi életről legalább tudósító közlönyöket alapítsanak a katolikusok. A lapok pedig ugyancsak számíthattak az egyesületek támogatására.

Vácott a püspöknek meghatározó szerepe volt a „katolikus ébredés” és a katolikus sajtó támogatásában. Az 1900-as évek elején Csáky Károly a Katolikus Néppárt stílusával és elveivel, valamint az aktuális ügyek (például az egyházpolitikai küzdelmek) során követett politikájával legtöbbször konvergáló *Váci Közlöny* által a helyi olvasóközönségre szándékozott hatást kifejteni. Ezzel nem állt ellentétben a lap szerzőinek és szerkesztőinek saját véleménye sem, nem csupán a főpap iránt érzett lojalitás és engedelmesség, hanem a közösnek tartott katolikus értékrendszer melletti kiállás és a közös ellenségnek tartott liberalizmus elleni összefogás miatt sem. A váci püspök és a *Váci Közlöny* együttműködése a harciasabb, a Néppárthoz közelebb álló irányzat példája.

kereszténységnek”, pontosabban ezen szándéknak is. Más kérdés, hogy ez sikeres volt-e vagy sem. A pogányok helyét itt átvették a liberálisok, szabadkőművesek, szocialisták, ateisták, vallásilag indifferentek. A kifejezés eredeti jelentéséről lásd: *Reinhart Koselleck: Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Bp. 1997. 40.

⁶⁰ *Váci Közlöny*, 1912. február 1. 1. *Katholikusok ébredjetek!*

⁶¹ *Csibi N.: A sajtóügy*. i. m. 62.

⁶² *Klestenitz T.: A katolikus sajtómozgalom* i. m. 3.